

Özet

Mübadele, Arapça kökenli mubādala¹ sözcüğünden gelmekte olup değiş tokuş etme, bedeliyle değiştirme ve bedel anlamlarına gelir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Lozan Barış Antlaşması'na 30 Ocak 1923 tarihli ek protokol ile "mübadele" resmen yürürlüğe girer. Buna göre Türk topraklarında yerleşmiş olan Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklar yer değiştirirler. Bu uygulama Türkiye'de ve Yunanistan'da yaşayan Rumların ve Türklerin büyük trajediler yaşamasına sebep olur. Mübadele ile ilgili anlatımlar Türk romanına da yansır. Bu eserlerde ayrılık, ölüm, zulüm, aşk, hasret gibi temalar öne çıkar.

Mübadele ve göç temalarının işlendiği ilk eserler şunlardır: Sarduvan (Faik Baysal), Dikmen Yıldızı (Aka Gündüz), Panaroma (Yakup Kadri Karaosmanoęlu), Ateş Gecesi (Reşat Nuri). 1960'lı ve 1970'li yıllarda yazılan bazı romanlar şöyledir: Ateş Yılları (Hasan İzzettin Dinamo), Anayurt Oteli (Yusuf Atılgan), Kurt Kanunu (Kemal Tahir). 1990'lardan sonra mübadele ile ilgili romanların sayısı artar. Bu yıllarda göç ve mübadele konularına ağırlık veren eserlerin bir kısmı şunlardır: Bir Avuç Mazi (Fügen Ünal Şen), Ah Bre Sevda Ah Bre Vatan (Demet Altınyeleklioğlu), Mor Kaftanlı Selanik (Yılmaz Karakoyunlu), Emanet Çeyiz - Mübadele İnsanları (Kemal Yalçın), Ulya Ege'nin Kıyısında (Ahmet Yorulmaz), Ah Mana Mu (Handan Gökçek), Giritli Mustafa (Ertuğrul Erol Ergir), Çalı Harmanı (Akın Üner), Mübadele Günlerinde Aşk (Belgin Karabulut), Maria - Göç Acısı (Ertuğrul Aladağ), Mübadil (Handan Öztürk), Elveda Rumeli (Murtaza Kölemesli), Pavli Kardeş (Fikret Otyam), Düşlerde Kalan Girit, Düşlerde Kalan Mübadele (Ferda Bozoklar Ardalı), Büyük Ayrılık (Kemal Anadol), Mübadiller (Yılmaz Gürbüz), Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana,

Karınca'nın Su İçtiği, Tanyeri Horozları,

Çıplak Deniz Çıplak Ada (Yaşar Kemal), Hasret (Canan Tan). Bu çalışmada amaç, Türk edebiyatında mübadele konusunun işlendiği bazı romanlar hakkında bilgi vermektir.

Anahtar Kelimeler: Türk romanı, mübadele, ayrılık, aşk, özlem temaları.

POPULATION EXCHANGE IN TURKISH NOVEL

Abstract

Population exchange comes from the Arabic word mubādala¹, which means exchange, exchange with price and price. With the additional protocol dated January 30, 1923 to the Lausanne Peace Treaty in the history of the Republic of Turkey, the "population Exchange" officially entered into force. Accordingly, Turkish nationals from the Greek Orthodox religion settled in Turkish territory and Greek nationals from the Muslim religion settled in Greek territory are exchanged. This practice causes great tragedies for Greeks and Turks living in Turkey and Greece. The narratives about the exchange are also reflected in the Turkish novel. In these works, themes such as separation, death, cruelty, love and longing come to the fore.

The first works that deal with the exchange and migration themes are: Sarduvan (Faik Baysal), Dikmen Yıldızı (Aka Gündüz), Panorama (Yakup Kadri Karaosmanoęlu), Ateş Gecesi (Reşat Nuri). Some of the novels written in the 1960s and 1970s are as follows: Ateş Yılları (Hasan İzzettin Dinamo), Anayurt Oteli (Yusuf Atılgan), Kurt Kanunu (Kemal Tahir). After the 1990s, the number of novels about

exchange increased. Some of the works focusing on migration and population exchange in these years are: *Bir Avuç Mazi* (Fügen Ünal Şen), *Mor Kaftanlı Selanik* (Yılmaz Karakoyunlu), *Emanet Çeyiz - Mübadele İnsanları* (Kemal Yalçın), *Ulya Ege'nin Kıyısında* (Ahmet Yorulmaz), *Ah Mana Mu* (Handan Gökçek), *Çalı Harmanı* (Akın Üner), *Mübadele Günlerinde Aşk* (Belgin Karabulut), *Maria - Göç Acısı* (Ertuğrul Aladağ), *Mübadil* (Handan Öztürk), *Elveda Rumeli* (Murtaza Kölemezli), *Pavli Kardeş* (Fikret Otyam), *Büyük Ayrılık* (Kemal Anadol), *Mübadiller* (Yılmaz Gürbüz), *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, *Karınca'nın Su İçtiği*, *Tanyeri Horozları*, *Çıplak Deniz Çıplak Ada* (Yaşar Kemal), *Hasret* (Canan Tan). The aim of this study is to give information about some novels in Turkish literature that deal with the subject of exchange.

Key Words: Türk romanı, population exchange. themes of separation, love, longing.

GİRİŞ

Mübadele, mubādala¹ sözcüğünden gelen Arapça kökenli bir kelime olup bedel, değiş tokuş etme, bedeliyle değiştirme anlamlarına gelir. Mübadele, Lozan Barış Antlaşması'na 30 Ocak 1923 tarihli ek protokol ile yürürlüğe girer. Bu bağlamda Türk topraklarındaki Romlar ile Yunan topraklarındaki Türkler yer değiştirecektir. Mübadil Türkler ve Rumlar yeni mekânlarında büyük zorluklar yaşamışlardır. Bir kısmı ötekileştirilmiştir. Yunanistan'da 1.200.000 Rum göçmen gitmeden önce bu ülkenin nüfusu 5.000.000 civarındadır. Türkiye'nin nüfusu 10.200.000 iken 460.000 göçmen Türkiye'ye gelir (Erdal, 2012: 342). Uzun süre yaşadıkları yerleri terk etmek mübadiller için trajik sonuçlar ortaya çıkarır. "Türklerin büyük nüfus içerisinde dağılmaları kolay olmuştur ve Yunanistan'daki Rumlar kadar ötekileştirme tehlikesi yaşamamışlardır" (Doğruyol, 2016: 10). Türkiye Cumhuriyeti, bir yıldan fazla bir sürede 500.000 halkı Yunanistan'dan Türkiye'ye getirip yerleştirir. "Viyana ve Varşova kapılarından bugünkü kapılarımıza kadar olan bu gün üzerinde büyük büyük devletler teşekkür etmiş bulunan geniş sahada milyonlarca Türk yaşamaktadır. Bu sahalarda Türk hâkimiyeti kalktıkça Türk halkı da dönüş göçünü yapmaya mecbur kalmıştır. İki buçuk asırdan beri devam edegelen bu dönüş göçü içinde (Bütün menkul mallarını alıp veya değerleri ile satıp gayrimenkullerini de bedellerini tamam alıp göçen) tek bir kabile gösterilemez." (Kopar, 2018: 308) Türkler, büyük baskılar altında yurtlarını bırakarak hiç bir şey almadan kaçarak Türkiye'ye gelirler. "Balkan Savaşları (1912-1913) akabinde Osmanlı coğrafyası demografik açıdan büyük bir altüst oluş yaşadı. Bu dönemde Balkanlar'da yaşanan nüfus hareketlerinin o dönem açısından Avrupa'da bir benzeri yoktu. Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) esnasında ve sonrasında da yüz binlerce insan yaşadıkları toprakları terk etmeye zorlandı" (Şenışık, 2016: 85).

Türk edebiyatında mübadele ve göç temaları birçok romanda işlenmiştir. Bu romanlardan bir kısmını şöyle ifade etmek mümkündür: *Ateş Yılları* (Hasan İzzettin Dinamo), *Bir Avuç Mazi* (Fügen Ünal Şen), *Mübadiller* (Yılmaz Gürbüz), *Ah Bre Sevda Ah Bre Vatan* (Demet Altınyeleklioğlu), *Ulya Ege'nin Kıyısında* (Ahmet Yorulmaz), *Mor Kaftanlı Selanik* (Yılmaz Karakoyunlu), *Mübadele Günlerinde Aşk* (Belgin Karabulut), *Ah Mana Mu* (Handan Gökçek), *Giritli Mustafa* (Ertuğrul Erol Ergir), *Maria - Göç Acısı* (Ertuğrul Aladağ), *Çalı Harmanı* (Akın Üner), *Emanet Çeyiz - Mübadele İnsanları* (Kemal Yalçın), *Elveda Rumeli* (Murtaza Kölemezli), *Pavli Kardeş* (Fikret Otyam), *Mübadil* (Handan Öztürk), *Büyük Ayrılık* (Kemal Anadol), *Düşlerde Kalan Girit*, *Düşlerde Kalan Mübadele* (Ferda Bozoklar Ardalı), *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, *Karınca'nın Su İçtiği*, *Tanyeri Horozları*, *Çıplak Deniz*, *Çıplak Ada* (Yaşar Kemal), *Hasret* (Canan Tan). Bu çalışmada Türk edebiyatında mübadele konusunun işlendiği bazı romanlar hakkında bilgiler verilecektir.

TÜRK ROMANINDA MÜBADELE

Türk edebiyatında birçok romanda mübadele konusu işlenmiştir. Özellikle 1990'dan sonra kaleme alınan birçok romanda bu konuyu görmek mümkündür. Bazı romanlarda mübadele hususu asıl izlek iken bazılarında ikincil derecede tema olarak yer alır. Bununla beraber bütün romanlarda mübadelenin trajik tarafları ön plandadır.

Yılmaz Gürbüz Mübadiller (2007) başlıklı romanı, mübadele anlaşmasına dayanarak insanların evlerini, yurtlarını terk etmeleri ve yaşanan trajedileri dile getirir. “Yılmaz Gürbüz’ün romanı; Yunanistan’daki hayat, gemi yolculuğu ve Anadolu’daki hayat olmak üzere üç kısımdan oluşur. Bu üç kısmın ağırlığı romanda eşit dağılmıştır. Ana karakter Halim Bey, büyük bir mücadele ile ailesini sağ salim Anadolu’ya getirir” (Doğruyol, 2016: 139). Romanda Yunan topraklarındaki Türkler, Rum çetelerinin saldırılarına uğrar. Mallarını bırakan Türkler Selanik limanına zorluklarla ulaşırlar. Yolda tecavüz, ölüm, gasp vb. büyük kötülükler ile karşılaşılır. Bununla beraber romanda Türkiye’deki bir milyondan fazla Rum’un Yunanistan’a gidecek olması ise olumlu bir gelişme olarak verilir: “Dokuz yüz yıldır yekpare, tamamıyla Türk olmamış Türkiye, böyle Türk milleti bütünlüğüne kavuşuyor” (Gürbüz, 2007: 274).

Handan Gökçek, Ah Mana Mu (2010) adlı romanı Rumca olup Türkçesi “Ah Anneciğim” anlamına gelir. Romanın başkişisi Rena’dır. “Rena, bir Rum’dur. Kocası, Türk olduğu için yıllar önce mübadeleye tabi tutulmuştur. Üç tane çocuğu ile Hatay’da yaşamaktadır. O, yıllarca sessiz kalmış bir kadındır. Evinde ikonalarının önünde Hristiyan inançlarının gereğini yerine getirir. Gelini Melek, bir torun dünyaya getirince Rena birden değişir. Suskun kadın konuşur ve hayata karışmaya başlar” (Doğruyol, 2016: 147). Romanda geriye dönüş yöntemiyle mübadeleden hemen önceki yıllara gidilerek Rena ve Sakuş’un aşklarından bahsedilir. Mübadeleden sonra Yunan topraklarındaki Türklerin malları yağmalanır, camilere kimse gidemez, büyük trajediler görülür. Büyükanne bu hususta şöyle der: “Bu bizim ailemizin masalı. O masal sayesinde sen varsın; ikizler o masal sayesinde var, halaların, baban, annen hep bu masalın kahramanları” (Gökçek, 2010: 265).

Canan Tan’ın Hasret adlı romanında Tacettin ile Patricia’nın aşkı ön plandadır. Romanda, “Aşk temasının yanında; Rum, Ermeni ve Türk gençlerin, Kırşehir’de ortaya koydukları arkadaşlık, birlikte yaşama ve dayanışma kültürü de gözler önüne serilmektedir. Meyhaneci Omorfia’nın kızı olan Patricia ile bölgede nüfuzlu bir beyin oğlu olan Tacettin’in aşklarından bir çocukları olmasına rağmen mübadele onları ayırır” (Düşgün, 2017: 52). Eserde olaylar ağırlıklı olarak Keskin’de yaşanır. Cerid Aşireti Beyi Hacı Ali Bey’in en küçük oğlu Tacettin ile Rum Omorfia’nın kızı Patricia’nın aşk hikâyesi eserin asıl kurgusunu oluşturur. Bir Müslüman’ın bir Hristiyan’la evlenmesi hoş karşılanmaz. Tacettin buna karşı çıkarak “İlk evlenen ben olurum” (Tan, 2013: 48) der. Bir süre sonra Patricia, daha sonra Tacettin’den hamile kalır. Tacettin’in ailesi buna rağmen bu evliliğe yine onay vermez. 1922 yılına gelindiğinde Lozan Barış görüşmeleri başlar. Bu dönemde Türkiye’den Yunanistan’a ve Yunan adalarına binlerce Rum gider. “30 Ocak 1923 tarihinde Türk-Rum Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi başka bir ifade ile zorunlu göç antlaşması imzalanır. Bu antlaşma aslında Tacettin ve Patricia’nın ayrılıklarının habercisidir. “Bu anlaşma, Keskin’deki Rum ve Ermeni ailelerini de kapsamaktadır. Tacettin Bey, Patricia ve üç yaşındaki oğlunun Keskin’den ayrılmasını önlemek amacıyla onunla evlenmek istese de ailesinden izin alamaz.” (Vural, 2017: 24). Mübadele, büyük acılara sebep olur. “Acıyı, sevinci paylaştıkları yıllardır aynı topraklarda kardeşçe yaşadıkları birçok insan, bu antlaşma gereğince Keskin’den ayrılacak uzak diyarlara gidecektir” (Sakallı, 2015: 26). Omorfia, ailesiyle birlikte, Keskin’den ayrılarak Selanik’e yerleşirler. Patricia bundan sonra kimseyle evlenmez.

Belgin Karabulut’un Mübadele Günlerinde Aşk (2014) romanında olaylar mübadeleden önce başlar. Eserde olaylar ağırlıklı olarak Girit’in Resmo kentinde geçer ve mübadele öncesinden 1980’li yıllara kadarki zaman dilimini içerir. Romanda Sare ve Adras’ın aşkı anlatılırken arka planda mübadele teması ele alınır. “Mübadele Günlerinde Aşk romanı altmış beş, yetmiş yıl gibi geniş bir zaman diliminde geçmektedir. Romanın başkahramanı Sare’nin ölümünden sonra doğan torunu Elay romanın başkahramanı olmuştur. Elay babaannesinin reen Karnesi gibidir. Elay’ın babaannesi, Girit ve tanımadığı bir çocukla ilgili uzun yıllar gördüğü rüyalar sonucunda romanın çözümlenmesi farklı bir kurgu ortaya çıkarmaktadır” (Aypak, 2019: 47). Romanda öne çıkan tema aşk olmasına rağmen vatan özlemi ve mübadele de bu tema etrafında dile getirilmiştir. Romanda bu efsanevi aşktan söz edilir: “Ben Sare ile Adras’ın yaşadıklarını, aşklarını dinleyerek büyüdüm. Aşkları öyle bir efsaneydi ki benim için, kimseye âşık olamadım. Kelimelere dökemediklerimi, öğrendiklerimi çizerek yaşattım” (Karabulut, 2014: 233).

Yaşar Kemal'in yazdığı "Bir Ada Hikâyesi" adlı dörtlü romanları mübadele konusuna da yer verir. Bu eserlerin isimleri şöyledir: Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana (1997), Karıncanın Su İçtiği (2002), Tanyeri Horozları (2002), Çıplak Deniz, Çıplak Ada (2012).

Bir Ada Hikâyesi adlı dört eserde yazar, Rumların boşalttığı ıssız bir adaya yerleşen insanların trajik hayatlarını dile getirir. Bu adanın neresi olduğu kesin olarak belli değildir. "Bu adada dönen olaylara ve mekân içinde yer alan evlere, bağlara, bahçelere, kimi izlere ve hatta gölgelere bakıldığında, adanın dokusuyla Anadolu Rumluğu kaynaşık bir durum gösterir. Orada onlardan evler, bağlar, bahçeler, türlü eşyalar, renkler, hatta gölgeler kalmıştır. Uzunca süre kendilerinin mübadele dışı kalacağını uman Rumlar, bir anda gelen bir haberle, hızlı biçimde neredeyse hiçbir şeylerini yanlarına alamadan adalarını terk etmişlerdir" (Arı, 2017: 21). Bu bağlamda Rumlardan kalan malların paylaşımı konusunda kargaşalar yaşanmıştır.

Yaşar Kemal'in adayı mekân olarak seçmesinin sebebi, mübadillerin yaşadığı sıkıntıları dile getirmektir. "Yazar, buna uygun olarak Ege kıyılarında olduğu söylenen ancak aynı zamanda karşısında -Rumların 'İda Dağı' dediği- Kaz Dağı'nın olduğu kurgusal bir mekân olan Karınca Adası'nı kurgular. Roman serisinin ana mekânı olarak bir adanın seçilmesinin diğer sebebi ise kurgulanan konuya uygun olarak romanın başkahramanı olan Poyraz Musa'nın bedevilerden kaçıyor olmasıdır" (Altıntop, 2019: 17). Etrafı denizle çevrili olan bu mekân saklanmak isteyen kişi için önem taşır. Dörtleme, Nüfus Mübadelesi nedeniyle yer değişimine zorlanmış Yunan ve Türk vatandaşların Karınca Adası'nda yaşadıkları maceralar üzerine yoğunlaşmaktadır (Onural, 2017: 224). Bir Ada Hikâyesi dörtlemesi, "Mübadillerin yerleştikleri yere uyum sorunları, iş, aile, dil, çevre ilişkileri, toplumsal yapı içinde konumlanışları, anıları" (Şeker, 2011: 450) dile getirir.

Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana, dörtlemenin ilk eseridir. "Mübadele ile değişen hayatlar ekseninde bir kaçma-kovalama hikâyesini konu alan, psikolojik bir romandır. Dönemin tarihsel gerçeklikleri ile kahramanların yarı düş yarı gerçek maceraları iç içe geçtiği eser, büyülü gerçekçiliğe yakın duran bir yapıdadır. Eserin baş kişisi, bir Çerkes olan Poyraz Musa'dır. Poyraz Musa'nın, Mübadele sonrasında Karınca Adası'na (Mirmingi) yerleşmesi ve akabinde gerçekleşen olaylar, temel çatışmaları oluşturmaktadır" (Onural, 2017: 228). Romanın mekânı olan Karınca Adası, hayali bir yer olup dar mekândır. Romanda yurtlarını terk etmek zorunda olanların trajedileri şöyle verilir: "Yaşlılar, orta yaşlılar iki büklüm olmuşlar, ayakta duramıyorlar, yalpalıyorlardı. Öylece, geminin üstünde kaskatı kesilmişler, yüzleri de apak olmuştu. Kadınlar, kızlar ağlaşıyorlardı" (Kemal, 2014: 167).

Nüfus Mübadelesi ile Yunanistan'daki Türklerle Türkiye'deki Yunanlar yer değiştirmeye başlar. Bu değişim iki toplumda da travmaya sebep olur. Daha da önemlisi, bu insanlar yaşadıkları yeri vatan olarak görmekteydiler. Onlar için Türk veya Yunan olmalarından daha önemli olan, vatan saydıkları topraklardır. Ali Paşa Selim, Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen ilk kişilerdendir. Onu Poyraz Musa karşılar. Ali Paşa Selim, inatçı bir adamdır, durumu kabullenemez, Yunanistan'dan sonra ada ona cehennem gibi gelir" (Onural, 2017: 239). Karıncanın Su İçtiği adlı roman Bir Ada Hikâyesi dörtlemesinin ikinci romanıdır. Eserin epigrafında "Deniz o kadar durgun, o kadar durgundu ki karıncalar su içerdi" (Yaşar Kemal, 2013: 7) ifadesi yer alır. Tanyeri Horozları, Bir Ada Hikâyesi Dörtlemesi'nin üçüncü romanıdır. Eser karakterlerinden Nişancı Veli, kendisini bütünüyle adalı olarak görür: "Dönmeyeceğim, dedi Nişancı. 'Dönüp de burada ne yapayım, babamın, anamın mezarları burada, burada güle güle kalsınlar. Onlar benden ekmek istemiyorlar su istemiyorlar'" (Kemal, 2015: 209). Romanda mübadele antlaşmasının etkileri kendini gösterir. Çıplak Deniz Çıplak Ada, dörtlemenin dördüncü ve son romanıdır. "Savaşın ve antlaşmanın tarihten silinmesi imkânsızdır. Karakterler bunun yerine, yaşadıkları gerçeklikle barışmayı seçmişlerdir. Hayali bir evrende, savaşlar ve kavgaların olmadığı yeni bir yaşam yaratırlar. Ancak eser, gerçeklikle olan bağını son sahnede korur ve Yunanistan'a gitmeyi reddeden kaçak Hırsto, zorla geri gönderilir" (Onural, 2017: 290).

SONUÇ

"Türk Yunan Mübadelesi", Lozan Barış Antlaşması'na 30 Ocak 1923 tarihli ek protokol ile yürürlüğe giren ve Türk topraklarındaki Romlar ile Yunan topraklarındaki Türkler yer değiştirdiği bir husustur. Mübadele sürecinde topraklarından ayrılmak zorunda kalanlar büyük acılar yaşamışlardır. Türk edebiyatında mübadele ile ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Özellikler 1990 sonrasındaki romanlarda

göç ve mübadele konularına daha fazla yer verilmiştir. Yılmaz Gürbüz Mübadiller adlı romanında mübadele anlaşmasına bağlı olarak evlerini terk eden insanların trajedileri anlatılır. Yunan topraklarındaki Türkler, Rumların saldırılarına uğrar. Dönüş yolculuğundaki Türklerin başına tecavüz, ölüm, gasp vb. olaylar ile karşılaşılır. Handan Gökçek, Ah Mana Mu adlı romanı Rumca olup Türkçesi “Ah Anneciğim” anlamına gelir. Romanın başkişisi Rena’dır. “Rena, bir Rum’dur. Kocası, Türk olduğu için yıllar önce mübadeleye tabi tutulmuştur. Romanda geriye dönüşle mübadeleden hemen önceki yıllara gidilerek Rena ve Sakuş’un aşklarından bahsedilir. Mübadeleden sonra Yunan topraklarındaki Türklerin malları yağmalanır, namusları büyük tehlikeye girer. Canan Tan’ın Hasret adlı romanında aşk ve mübadele temaları iç içe ele alınır. Eserde Tacettin ile Patricia’nın aşkı anlatılırken mübadele temasına da önem verilir. Yaşar Kemal’in kaleme aldığı “Bir Ada Hikâyesi” adlı dörtlemde mübadele konusuna da yer verilir. Bu eserlerin isimleri şöyledir: Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana (1997), Karıncanın Su İçtiği (2002), Tanyeri Horozları (2002), Çıplak Deniz, Çıplak Ada (2012). Sonuç olarak, Türk romanında mübadele konusu genel olarak ayrılık, özlem, aşk, ölüm vb. konularla birlikte ele alınır.

KAYNAKLAR

- Altıntop, H. (2019). Yaşar Kemal’in Nehir Romanlarında Mekân, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Arı, K. (2017). Türk Roman ve Öyküsünde “Mübadele”, Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, I/1, (2017 Yaz), 5-28.
- Aypak, A. (2019). Türk Edebiyatında Girit Mübadelesini Anlatan Romanların Tema Bakımından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Doğruyol, H. (2016). 1990 Sonrası Türk Romanında Türk-Yunan Mübadelesi, Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Düşgün, Umut (2017). 1923 Lozan Mübadelesinin Türk Romanına Yansımaları, Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Erdal, İ. (2012). Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925. İstanbul: IQ Yayınları.
- Gökçek, H. (2010). Ah Mana Mu. İstanbul: Pupa Yayınları.
- Gürbüz, Y. (2007). Mübadiller. Ankara: Elips Kitap.
- Karabulut, B. (2014). Mübadele Günlerinde Aşk, Cinius Yayınları, İstanbul.
- Kemal, Y. (2014). Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana. YKY., İstanbul.
- Kemal, Y. (2013). Karıncanın Su İçtiği.
- Kemal, Y. (2015). Tanyeri Horozları. YKY., İstanbul.
- Kopar, M. (2018). “Erken Cumhuriyet Döneminde Demografik Restorasyon: Lozan Mübadilleri”, Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (16), 292-311.
- Onural, E. (2017). Yaşar Kemal’in Romanlarının Zihniyet, Yapı, Tema ve Anlatım Bakımlarından İncelenmesi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sakallı, F. (2015). Bir Mübadele Romanı: Hasret, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum dergisi, Cilt: 4, Sayı: 11, 19-34.
- Şeker, A. (2011). Bir Anadolu Ozanı Yaşar Kemal, Eğiten Kitap Yayınları, Ankara.
- Şenışık, P. (2016). 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler. Studies of The Ottoman Domain. Cilt:6. Sayı:10.
- Tan, C. (2013), Hasret, Doğan Kitap, İstanbul.
- Vural, G. (2017). Canan Tan’ın Romanlarında Toplumsal Eleştiri, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs.